

Ж. Г. Арустам'ян

РОЛЬ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ У АТРИБУЦІЇ ВИРОБІВ КИЇВСЬКОГО СРІБЛЯРА ХІХ ст. ІВАНА ВІННИКОВСЬКОГО

Розвиток історії і мистецтвознавства дозволяють нам сьогодні по-новому оцінити ювелірне мистецтво України попередньої доби й розпочати більш активне його вивчення. На жаль, ця тема ще не знайшла належного відображення в сучасній літературі, відсутні публікації, присвячені творчості окремих майстрів. Це пояснюється низкою причин, насамперед тим, що до нашого часу дійшла лише невелика колекція ювелірних виробів ХІХ ст. Значна їх частина була знищена в 20-30-ті рр. ХХ ст. через незаслужені оцінки фахівців, які визнали їх "еклектичними" і "занепадницькими". Прагнення експертів врятувати видатні твори минулих епох за рахунок коштовних виробів ХІХ ст. спричинило масову загибель останніх.

До нашого часу в музейних зібраннях Києва збереглася невелика кількість предметів, більшість з яких складають срібні культові предмети. Їх авторство досі не встановлено, попри наявність на них відбитків іменних клейм майстрів, а також можливість широкого залучення чималої кількості архівних документів, що характеризують виробничу діяльність сріблярів.

Мистецтвознавча експертиза не дає можливості встановити прізвища ювелірів і виявити характерні риси їх творчості за окремими роботами, створеними за різних часів під впливом різних стильових напрямів. У такому разі вирішальну роль в атрибуції ювелірних виробів відіграють архівні документи, які допомагають дешифрувати клейма ювелірів, дають уявлення про їх життя, виробничу діяльність, знайомлять із умовами контрактів.

Метою цієї статті є інформування фахівців та громадськості про атрибуцію робіт невідомого київського майстра ХІХ ст. з іменним клеймом "ИВ", дослідження на основі архівних матеріалів його творчої спадщини. Згадки про цього срібляра та зображення його клейма відсутні у ґрунтовних виданнях М. М. Постникової "Золотое и серебряное дело XV-XX вв." і М. З. Петренка "Українське золотарство XVI-XVIII ст."¹.

Під час підготовки даної статті та вивчення творів українських майстрів ХІХ ст. у Музеї історичних коштовностей України та Національному художньому музеї України було виявлено п'ять срібних виробів з цим іменним клеймом - прикраси дерев'яної раки, потир, даросховниця і фрагмент шати до ікони, виконані протягом 1831-1865 рр., що відзначаються майстерністю карбування як високорельєфних зображень, так і плаского декору і відображають стильові зміни, які відбувалися в українському ювелірному мистецтві ХІХ ст. На цих предметах знаходимо не лише клеймо ювеліра - літери "ИВ" у прямокутному щитку, а й клеймо м. Києва - зображення архістратига Михаїла з піднятим мечем у правій руці - пробірного майстра О. Хатського з датою виготовлення предмета.

Прагнення розшифрувати клеймо цього майстра та встановити його прізвище наштовхнуло на пошуки писемних джерел, які зберігаються, зокрема, в ЦДІАК України та Держархіві м. Києва. Це передусім справи Київської ремісничої управи цехів, київського срібного цеху, фонди різних церковних організацій, що дають можливість по крихтах відтворити біографію майстра, зібрати дані про його виробничу діяльність.

На початковому етапі дослідження велике значення має інформація ревізських списків міщан срібного цеху, податкові й розкладні зошити, що допомагають визначити прізвища ремісників, ініціали яких співпадають із літерами клейма на ювелірних виробах. При цьому слід мати на увазі, що багато міщан приписувалися до цеху, але ремеслом не займалися. Для того, щоб приналежність до цеху підтвердилася, треба переглянути контракти київських сріблярів, книги запису майстрів, підмайстрів і учнів, маклерські журнали та інші документи.

В офіційних документах київського срібного цеху першої половини XIX ст. згадуються прізвища кількох міщан, ініціали яких складаються з російських літер "И" та "В". Це Іван Ващенко, Іван Вінниковський, Іван Вінниченко, Іван і Гнат Возненки.

Виникає питання, хто з них дійсно був саме тим ювеліром і зробив згадані срібні культові предмети, датовані 30-60-ми рр. XIX ст. Для того, щоб відповісти на нього, ознайомимося з деякими сторінками життя кожного з названих ремісників.

Джерела свідчать, що Іван Ващенко був майстром срібних справ і мав власну майстерню (Держархів м. Києва, ф. 337, оп. 1, спр. 14, арк. 35). 1829 р. він отримав від Ремісничої управи свідоцтво про звільнення з цеху сріблярів для вступу до Києво-Печерської лаври. За даними на 1830 р., Іван Ващенко вважався померлим (там само, спр. 40, арк. 5-9).

Киянин Іван Вінниченко, згідно з наявними відомостями, помер 1831 р. (там само). Таким чином, серед ремісників цеху залишилися лише три особи із зазначеними ініціалами, які належали до складу міщан київського срібного цеху. Це брати Возненки та Іван Вінниковський.

Згідно з архівними документами Гнат Семенович Возненко працював у Києві годинникарем (там само, ф. 20, оп. 2, спр. 188, арк. 33). Чим займався його брат Іван, поки невідомо. Цілком імовірно, що він не працював у срібному цеху, оскільки його ім'я в жодному списку майстрів-золотарів не згадується (там само, ф. 17, оп. 2, спр. 499, арк. 8).

Отже, серед міщан срібного цеху залишився лише один майстер, який міг би бути автором згаданих срібних виробів, - Іван Вінниковський.

Для доказу цього твердження можна звернутися до архівних документів, що дасть змогу з'ясувати, чим він займався протягом 30-60-х рр. XIX ст. З них відомо, що І. Вінниковський народився 1797 р. у родині київського міщанина. Його батько - Василь Васильович Вінниковський - записався до цеху кушнірів, куди зарахували і його сина Івана (там само, оп. 1, спр. 99, арк. 1). Проте юнак не цікавився цим ремеслом, а тому подав до Ремісничої управи прохання про переведення його до срібного цеху. Закінчивши навчання з ювелірного ремесла, він відкрив власну майстерню, яка розміщувалася по вул. Флорівській, 62, у будинку його тестя - Дмитра Логвінова. За даними на 1872 р., цей будинок коштував 700 крб. (там само, ф. 337, оп. 1, спр. 14, арк. 36).

Творча кар'єра Вінниковського складалася досить вдало. Так, протягом кількох років з ним підписували контракти представники Києво-Софійського собору - одного з найзаможніших замовників предметів культового призначення. Ще на початку своєї діяльності, у 1827 р., І. Вінниковський виконував у соборі незначний обсяг робіт, пов'язаних з чищенням та поліруванням срібних виробів (там само, ф. 3, оп. 2, спр. 25, арк. 4). Цілком імовірно, що замовники лишилися задоволеними якістю виконання і тому наступного року знову запросили майстра, доручивши йому як реставрацію старовинних культових предметів, так і виготовлення нових.

Починаючи з березня 1828 р., І.Вінниковський виконував для собору різні роботи, за що йому сплатили 297 крб. 15 коп. (там само, арк. 15-16). Зокрема, він реставрував оправи кількох євангелій і полагодив велике панікадило з віттаря. Того ж року йому доручили реставрування митри мученика Макарія. У зв'язку з цим майстер здійснив чищення п'ятнадцяти позолочених пластин і поперебирав сорок камінців, підклавши під них нову фольгу. Він спаяв також декілька поламаних пластин. У той же час срібляр взявся за виготовлення шати до ікони св. Софії, використовуючи церковну випалу, отриману зі старих поручів. За виконання цієї роботи він отримав від собору 65 крб. (там само, арк. 22).

У 1829 р. Вінниковський виготовив хрест, дві срібні шати до ікони і сто маленьких хрестиків. Крім того, він займався реставрацією та чищенням євангелій. За виконання цього замовлення йому сплатили 136 крб. 17 коп. (там само, арк. 35-47).

Наступний рік став для срібляра більш успішним: за виконання різноманітних робіт він отримав із церковної каси 217 крб. 84 коп. Зокрема, у 1830 р. майстер зробив нову срібну пластину до невеликого ковчега, в якому зберігалися святі мощі, та виготовив срібний вінець до ікони Ісуса Христа. З архівних документів відомо, що матеріал для цієї роботи йому надала дружина генерала Григор'єва (там само, арк. 71). Згідно з книгою запису церковних витрат за 1830 р., Вінниковський займався чищенням і лагодженням значної кількості предметів культового призначення. Зокрема, він реставрував тринадцять лампад, чотири кадила, велику гробницю, панікадило, архієрейський рукомийник (там само, арк. 79).

Роком пізніше срібляр продовжував чистити й лагодити культові предмети. У монастирських книгах є докладні записи навіть про те, скільки майстер використав власного і церковного металу для виготовлення і реставрації виробів.

Джерела свідчать, що в більш пізні роки І. Вінниковський вже не працював для Софійського собору. Можна зробити припущення, що в той час майстер виконував замовлення Михайлівського Золотоверхого монастиря. Так, відомо, що протягом тринадцяти років, починаючи з 1837 р., він робив золоті й срібні каблучки й хрестики, що користувалися великим попитом серед віруючих (там само, арк. 90, 97).

Велике замовлення від монастиря на виготовлення таких виробів Вінниковський отримав у 1850 р. Крім того, він зробив срібну з позолотою рамку до образу архангела Михаїла і розпочав лагодження ковчега з мощами св. Варвари, які знаходилися всередині старої рамки. Того ж року майстер виготовив чотири срібних з позолотою рами до ікон, які призначалися для дарування членам царської родини (ЦДІАК України, ф. 169, оп. 8, спр. 113, арк. 2).

Протягом року майстер також почистив і частково відреставрував сім свічників, двадцять дві кадильніці, тридцять дві лампади, три дикарія, євангеліє, служебник, чашу і шату до ікони (там само, спр. 146, арк. 14). Наступного року І.Вінниковський зробив срібну оправу на книгу вартістю 104 крб. 25 коп. (із розрахунку по 34 крб. 28,5 коп. з кожного фунта). Крім цього, він виготовив п'ять срібних із позолотою рам до ікон архангела Михаїла і св. Варвари, одержавши від монастиря 61 крб. 59 коп. (там само, спр. 63, арк. 5). Правління монастиря високо оцінило твори майстра, підкресливши, що робота "зроблена міцно, охайно" і відповідає визначеній вартості.

Знайомство з описами Михайлівського монастиря переконує, що майстер і надалі виготовляв хрестики, каблучки, інші предмети, здійснював реставраційні роботи.

Ймовірно, що 1865 р. монастир підписав з ним останній контракт на три роки. Збереглися документи із свідченнями про те, що з 1868 р. золоті хрестики і каблучки замість Івана Вінниковського почав виконувати київський ювелір Іван Саврасов.

Крім Михайлівського монастиря, Вінниковський виконував замовлення й Києво-Подільської Воскресенської церкви. Так, у 1858 р. він зробив нескладну реставрацію євангелія, за що одержав з монастирської казни 75 коп. (Держархів м. Києва, ф. 11, оп. 1, спр. 28). У 1863 р. майстер провів чищення й позолоту церковної оправи євангелія, оцінивши їх вартість сумою в 5 крб. 50 коп.

За даними 1868 р., у цей час майстерню Вінниковського очолювала його дружина - Пелагея Дмитрівна, яка продовжувала виробництво хрестиків і каблучок (там само, ф. 337, оп. 1, спр. 231, арк. 142). Виходячи з цього, можна зробити висновок, що Іван Вінниковський помер наприкінці 1867 або на початку 1868 рр.

Таким чином, ознайомлення з біографією й творчістю майстра срібних справ Івана Вінниковського нашттовує на певні висновки. По-перше, архівні дані переконують нас у тому, що серед київських міщан срібного цеху саме Іван Вінниковський був тим ювеліром з ініціалами "ИВ", який у 1827- 1867 рр. займався виготовленням срібних шат до ікон, прикрас ковчега і євангелія, золотих хрестиків і каблучок та інших предметів культового призначення. По-друге, виходячи з правил таврування золотарських виробів у ХІХ ст., можна стверджувати, що клеймо київського срібляра "ИВ", яке за своєю формою і написанням літер не змінювалося протягом сорока років, відповідає ініціалам російського імені й прізвища майстра золотих і срібних справ Івана Вінниковського. По-третє, незважаючи на те, що до сьогодні ще не знайдено документів, які б підтверджували, що серед виробів І. Вінниковського були такі твори, як срібні прикраси раки, потир, даросховниця, які зберігаються у фондах Музею історичних коштовностей України і Національному художньому музеї України, можна співвіднести його прізвище з цими роботами і стверджувати його авторство.

З архівних документів відомо, що Іван Вінниковський залишив значно більшу спадщину, але його твори спіткала доля інших виробів ХІХ ст. - вони загинули від бездушся та зневаги до церковних цінностей у 1922-1923 рр. Однак є надія, що деякі невідомі нам вироби цього срібляра досі зберігаються в музеях України, очікуючи свого часу для вивчення. Нові дослідження архівних документів і пошуки робіт з клеймом "ИВ" у зібраннях музеїв допоможуть розширити наші уявлення про творчу діяльність Івана Вінниковського - талановитого київського майстра срібних справ ХІХ ст

---

¹ Постникова-Лосева М. М., Платонова Н. Г., Ульянова Б. Л. Золотое и серебряное дело XV-XX вв. - М., 1983; Петренко М. З. Українське золотарство XVI-XVIII ст. - К., 1970. - С. 15.